

Tolnai Ottó

Benes József és Gerle Margit szegedi tárlata elé

Benes mesél. Lévén, hogy ez a radikális, már-már morbid modern művész egy mesefa. Most éppen arról mesél, hogy egyszer egy hollywoodi bűnügyi filmet nézett a tévén. Jóllehet, teszi azonnal hozzá, ő különben nem igen néz, sőt egyáltalán nem néz televíziót. De erre a bűnügyi filmre valahogy ráragadt. Talán nem is látta végig az egészet, csak a végét. Valaki bekapcsolta a készüléket, de az a valaki akkor már nem volt a szobában, minden jel szerint egyáltalán nem is nézte azt a hollywoodi bűnügyi filmet, amely magában játszódott volt ott, az üres szobában, csak bekapcsolta a tévét... És ő, Benes bejött. És a szobán áthaladva valamiféleképpen ráragadt a képernyőre. Rá, valami bűnügyi film végére. Igen, épp végkifejletéhez ért a film. A két főszereplő, a negatív és a pozitív hős, egy üres szobában végre szembekerült egymással. A negatív/pozitív hős Benessel egyszerre lépett a szobába, abba a másikba, és éppen a pozitív/negatív hősre emelte a pisztolyát. És az a pillanat mintha megállítódott volna. Mintha csak arra vártak volna a hollywoodi filmkészítők, valamint a filmet vetítő tévések is, hogy Benes belépjen a szobába. És Benes belépett. Mondom, éppen abban a pillanatban, amikor a negatív/pozitív hős is belépett ama filmbéli szobába. A pisztoly kinagyítódott az első síkban. Azon keresztül látszódott a tágas szoba és a pozitív/negatív hős arca. És a pozitív/negatív hős mögött a szoba fala. Vártam, meséli Benes, a negatív/pozitív hős meghúzza a ravaszt, és mehessek tovább a szobán keresztül, a konyhába. De a negatív/pozitív hős valamiért még mindig nem húzta meg a ravaszt. És a pillanat valóban szinte végtelenné tágult. Minden bizonnyal, a halál pillanata mindig is ilyen hosszú, a negatív/pozitív és a pozitív/negatív hős élete is leperog, noha most közben, mondja Benes, nem mutattak, nem pörgettek semmit. Csak azt a pisztolyt és a szembeni falat mutatták. És akkor, mondta Benes, a hős mögött, azon a különben üres falon: egy képet pillantottam meg. Egy dekoratív képet; valami olyasmit, mint a lövöldék megnyújtott, sötét emberfigura sziluettjét mutató cégtáblái. Egy pillanatban arra gondoltam, talán nem is a pozitív/negatív hősre céloz az a pisztoly az első síkból, hanem arra a céltáblaszerű képnek az egyanyagú, sötét, hosszúkás figurájára. Lehet, nem is bűnügyi filmről van szó, gondoltam, hanem egy céllövöldei gyakorlatról. Különben is szokásom a hátterek képeit figyelni. Azt, hogy miket, miféle képeket aggatnak a neutrális hátterek falaira. Fellini az *Édes élet*ben például egy Morandi-csendéletet akasztott

Marcello Mastroianni mögé (nincs Morandi-monográfia, amely kihagyná ezt a momentumot, sőt még reprodukálják is a jelenetet ábrázoló fotót, Mastroiannit a Morandi-csendélettel); Godard meg például egy Renoir-plakátot helyezett Jean Seberg mögé a *Kifulladásig*ban; de, nem kis öröömre, láttam már filmbéli háttér-falon Wyatt-képet is például. Szóval vártam, hogy eldördüljön a fegyver. De még mindig nem dördült el. Minden bizonyal csak számomra lett valamiért ilyen hosszú az a pillanat. Vannak hosszú pillanatok. Ez olyan lett valamiért. Minden bizonyal azért, hogy legyen időm arra a falon lévő képre. Hogy legyen időm észrevenni. Észrevettem. És rábámultam. Rátapadtam, lepényhal a lepényhalra. Mintha csak két akváriumot csúsztattak volna egymás mellé, az én világom akváriumát és a film, illetve a tévé akváriumát. És mielőtt eldördült volna az a pisztoly, mert eldördült, de akkor, a pillanatnak abban az utolsó, legutolsó hányadában, még nem, illetve talán már el is, de még nem csapódott a céltáblába, még nem lyukasztotta, nem lyuggatta ki (akárha Lucio Fontana ahogyan kilyuggatja, felhasználja felületeit, mert, ugye, a cégtáblának is van teste, valami farostlemezből fűrészelve, valamint van egy a papirosra nyomtatott, változható felszíne, grafikája, melyik hal meg, vagy – miféle misztérium – talán éppen a céltábla örök életű, csak éppen lehúznak róla egy kilyuggatott grafikai lapot, mindig szerettem nézni azokat a pillanatokot, amikor is a célba lövő ember elkapja kilyuggatott grafikai lapját): felismertem a képet.

Az én grafikám volt, mondta Benes. A te grafikád?! kérdeztük egyszerre. A te grafikád egy hollywoodi bűnügyi film háttérfalán?! Igen, mondta Benes. Vége lett a filmnek. És én csak álltam az ekrán, pontosabban grafikám előtt. Igen, úgy is mondhatnám, lepényhal, boldogan rátapadtam. Az enyém, mondtam. Nem érttem, mi történt. Még arra is gondoltam, valami ugratásról van szó. Valakik szépen beindították a filmet, és várták, bejöjjen a szobába. És én bejöttem, és ők valahonnan lesték, a film csúcspontján, hogyan fogom felfedezni a saját grafikámat. Lepényhal, hogyan fogok rátapadni az ekrán akváriumának lepényhalára. Grafikus, a grafikára. Igaz, arra is gondoltam, a műtermemben, garázs-műtermemben néhány perccel előbb éppen befejezett grafikám égetődött a szemembe, olyannyira, hogy még a film képére is az vetítődik...

De aztán megértettem (ezt később le is ellenőriztem), miről is volt szó. Az történt ugyanis, hogy néhány éve, az új budai nagyszálló, a Novotel 100 grafikát rendelt, vett tőlem. Igen, a Novotel 100 szobájában 100 grafikám látható. A Novotel nem más, mint egy állandó Benes-tárlat. Míg Benest hallgattam, arra gondoltam, szívesen vállalnék a Novotel Szállóban tárlatvezetést – szobáról szobára. Bekopognék szépen sorban mind a száz szobába. És elbeszélgetnék a lakókkal a Benes-képről. Egy-két napig talán még velük is laknék, hogy megtapasztaljam Benes-élményüket, hogy azt az élményt együtt dolgozzuk fel, s a többi.

Benes folytatta: a világ minden részéről érkező emberek, mondta, feketék, fehérek, sárgák, ahogy belépnek Novotel-béli szobájukba, az én egysíkú, függőleges-monumentális, sematizált figurámmal – önnön céltábla-figurájukkal találják szembe magukat. Mint valami eddig még nem látott, nem tapasztalt tükörben. Egy-egy pillanatra minden bizonyal megállnak a kép előtt és gondolnak, mondanak is netán valamit, nem egészen értve, hogy miféle tükör is ez, ami így kisi-

mította őket. Nem értik, hogyan lettek egyszerre csak céltáblává. Megmerednek. Mert, villan át az agyukon, ha nem mozdulnak, akkor talán nem húzzák meg a ravaszt. Mert mind a 100 szobában azt a bizonyos hollywoodi filmet forgatják, illetve vetítik a szálloda televíziójában. Míg tovább hallgattam Benest, én most meg már a száz (100) film továbbforgatásába kezdtem, mert hát a hollywoodi filmekből sosem elég, majd mindegyikből csinálnak még két-három folytatást is... Hogyan lónek le egyszerre 100 embert úgy, hogy nem lövik le, hogy az a 100 ember ugyanakkor jól szórakozva nézi a jelenetet a szobájában lévő tévékészüléken. Sosem is izgalmasabb játékot, sosem is szórakoztatóbb turizmust...

Először talán valami autó reflektora által az őszi-téli éjszaka ködére vetítődő végtelen figurából indultam ki, meséli, de már többször is írtak erről, teszi hozzá. Úgy tűnt, ez a végtelen figura végigvágódik az egész Alföldön, az egész ijesztő pusztán. És úgy is rajzoltam, festettem, szitáztam, fújtam meg festékszóró pisztolyommal (lám, immár az én kezemben is ott a pisztoly), ugyanis én mindig a földre, a padlóra helyezem a papirost, a képet, csak később állítódik fel, s ahogy felállítódnak, mindig meglepődöm, hogy szinte gólemekké magasodnak. Hol elkeskenyedve, akárha egy vertikális galandféreg, hol pedig kigömbölyödve, monumentálisan meghízva, mint ahogyan egyes régi törzseknél, ahogyan ketrecekben hizlalták az asszonyokat, mert annál szebb volt számukra az asszony, minél kövérebb lett, a nagy husikák voltak a szépek, de hát a nőfétisek egy része is kövér hústömegeket mutat, elég a Willendorfi Vénuszra gondolni, másik részük viszont ezeknek a fétiseknek is elkarcsúsodik, szinte túszerűvé lesz, Giacometti figuravilága például ezekhez az elvékonyodó fétisekhez kötődik.

Vegyünk szemügyre például egy galandférget, de bármely más férget is szemügyre vehetünk, és azt látjuk, milyen izgalmas szerkezetük, gyűrűrendszerük, díszek vannak, akárha egy kifaragott pásztorbotnak. Benes árnyék-, illetve céltábla-figurái finoman dekorálódnak, így-úgy vonalkázódnak, így-úgy öltöztetődnek. Benes lényei olykor gázálarcot viselnek, jöllehet a fejük leginkább szinte gombostűnyi. Egy gombostű, amely a végtelenbe nyúlik, és alig létező fején gázálarcszerűséget visel. Egy gázálarcot viselő: egy gázálarcú monumentális gombostű. Meg még más érdekes kis kalapszerűségeket viselnek alig létező fejükön. De volt időszak, amikor ezek a figurák vezetékkel voltak tele, a köldökszinór díszkötéseivel, pontosan úgy, mint az anya hasának világúrájában forgó magzat, igen, nehéz megkülönböztetni, úrhajóst látunk avagy éppen magzatot, amely oly kecsesen mozog, forog, táncol, akárha egy indiai táncosnő, egy kis, semmis Siva, jöllehet sűrű, szoros díszkötésben, jöllehet olykor egyetlen kéz nélkül... Egyszer meglátogattam egy szegény balkáni vándorcsaládot. Többek között megmutatták néhány napos csecsemőjüket is. Még sosem láttam olyan szépen, szorosan bepólyázott babát, szalaggal átkötözve. Azonnal érzékelttem, egy nagy-nagy régi civilizáció mutatja nekem e csodálatos kezűgyesség által magát... Benes pólyázza így, akárha egy-egy régi civilizáció üzenetét közvetítve, bábuit, bubáit, csecsemő istennőit... Na már most, e mindinkább felmagasodó, végtelenné nyúló, tornyosuló, monumentálissá növekvő figurák teste is más-más módon strukturálódik, díszítődik. Hol kristályszerkezete van. Hol pedig például, akárha egy zöldborsót

látnánk. És már hozzá is kezdenénk fejtéséhez, mert nincs szebb foglalatosság a zöldborsó (az élő zöld csapágó) fejtésnél... Hol meg szűk szkafer sejik. Hol pedig egy báb mutatja belső anatómiáját. És mi nem egészen értjük, egy egysíkú lénynek, hogyan is lehetnek bonyolult belsőségei.

Most, szabadkai tárlatán – mert éppen szabadkai tárlata után beszélgetünk Benessel, szabadkai (Reichel-palotai) tárlata után – szegedi (Reök-palotai) tárlata előtt mesél nekünk –, Duránci, aki már középiskolás kora óta kíséri Benes munkásságát, megnyitójában menhireknek nevezte ezeket a képződményeket. Alföldi menhireknek. A nagy sömmibe (az alföldi festők, Kosztka és Tornyai sömmijébe) magasodó, fúródó menhireknek, a vajdasági művésztelepekhez kötve, alföldi festőként határozva meg őt.

Duránci szép megnyitóját hallgatva én két irányba kalandoztam. Az jutott eszembe például, hogy Benes az oromhāti-velebiti ásatásokon mint rajzoló dolgozott volt. Vannak munkái, amelyeken a régészek ásatási gödrei a tanyák fóliával takart silógödreire emlékeztetnek, fenekükön valami fétissel... Ezt a fétist emeli majd fel, monumentalizálja Benes. Ott, Velebit és Oromhát között, ahol különben nem csak a régészek dolgoznak a nagy sömmiben – járásszéli tanyám pontosan erre a nagy sömmire néz –, hanem az olajfúrók is. Igen, valahogy úgy magasodnak a nagy sömmibe Benes díszes, mint pásztorbot díszes féregfigurái, akárha a fúrótornyok, éjszaka nem tudjuk, kik közelednek, lépkednek felénk, miféle fantomok, jóllehet az ember már *derékig földbe ásva*, sőt már ezek a munkások, a nagy sömmi munkásai, földművesei, konkrétan az alföldi parasztság, a fejéig földbe ásva – ám Benes, szemben azokkal a tudósokkal, akik meghaladott kategóriának tudják a parasztságot mint olyant, váratlanul, az utolsó pillanatban felállítja, az utolsó pillanatban monumentalizálja, a pusztára, az égre vetíti őket, új, pozitív gólemekként, szemben a negatív gólemekkel, igen, igaza van Duráncinak, a nagy sömmi semmis férgének, féreglényeinek monumentális emlékművei, menhirjei. És minden bizonyosan így, mint a Húsvét-szigetek szobraira, lel majd rájuk egy következő civilizáció, ha lesz egy következő civilizáció, és nem érti, miért, hová is kapaszkodtak ezek a nyúlványlények... De azon is tűnődtem Duráncit hallgatva, hogy nem lehetséges-e az, hogy éppen Benes József művészetében teljeseedik ki – realizálódik egyértelműen az alföldiek (a szolnokiak, vásárhelyiek, zentaiak, topolyaiak) álma, Párizsa, Rómája? Abban a pillanatban, Duráncit hallgatva, azt mertem mondani, igen. És ebben az igenben Domonkos István svédországi Benes-szövegének sugallata is benne volt, mert a maga módján Domonkos is kimondta ezt a *Forrásban* megjelent szép, fontos esszéjében.

Igen, ez az én alkalmi, Gerle Margit és Benes József közös szegedi tárlatát meghirdető szövegem, mert hát azzá szeretne lenni, nőni, lévén hogy igen sokat várunk e tárlattól, valójában Benes szabadkai tárlatának ismertetőjéből nőtt ki, abból a momentumból, ahogyan a tárlat másnapján Jutkával az egyik szabadkai kávéházban találkoztunk, volt velük, és ahogy ebéd közben Benes mesélni kezdett nekünk. Mert csak most látom, pontosítani kell a fenti szöveg egy mozzanatát. Ugyanis amikor Benes megpillantotta grafikáját ama hollywoodi filmben, nem akarva hinni szemének, Margitért kiáltott... És el tudok képzelni hasonló pillanatokat, amikor Gerle Margit befejezve egy-egy munkáját, amikor agyaggá

lesz a papír, a hétrétegű acélkarton, papíragyaggá, ő is hasonlóan kiált Jóskaért, jöjjön, nézze már mi a csoda is született, hogyan talált már megint magának teljes teret az, ami az előbb még egysíkú volt, hogyan kezdenek lélegezni a céltáblafigurák, hogyan mutatják meg immár szépen, ritmikusan perforálódva belső tereiket, hogyan fordulnak ki váratlanul homorítva a síkból, hogyan tekerednek ki az acéllemezből, ám még mindig úgy, hogy őrzik, sosem is adják fel, egysíkúságukat... Elég a pásztorokra utalni, akik viszont fegyelmezetten visszaállnak az acéllemez eredendő síkjába, éppen csak botjaik díszes kampójával jelezve, ők voltak, akik a lemezben forogtak, mint forogtak, táncoltak volt Izsó szobrain Fülep értelmezésében...

Mert mindig is szépek tűnt nekem a két műhely párhuzamos élete, munkálkodása, ahogy a formák áttörnek egymáson, jóllehet már eleve áttört formákról van szó, ahogy közelítenek, majd eltávolodnak, hogy aztán, egy-egy finn avagy japán, párizsi, vagy az egykor Jugoszlávia térségeiben tett kaland után megtisztulva, új fordulatot véve, új homorítások által, ismét visszatérjenek egymás tőszomszédságába.

Nagyon közeli, már-már egy tőről ágazó két világ, jóllehet én többször írok Benesről, gimnáziumi rajztanáromról, mint Gerle Margitról, noha egyszer már írtam volt róla is, és lám most, a szegedi tárlat előtt, Szeged jegyében, ahol közös életüket kezdték volt, eljött az idő, hogy pótoljam adósságomat. Megkíséreljem újra meghatározni Gerle Margit nagyformátumú kerámia-, papír- és acélművészetét, majd megkíséreljem közös tartományukat is körüljárni, immár valóban egybelátni őket, ahogyan két szuverén alkotót egybe lehet látni, hiszen a művészetekben a rokonságok, közösségek, átfedések ugyanolyan fontosak, szépek, izgalmasak, mint a különbségek, elágazások, ellenpontok.

